

ΧΡΗΣΕΙΣ ΣΠΗΛΑΙΩΝ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Σπήλαια και Παλαιολιθική Αρχαιολογία

Ανδρέας Ντάρλας

Αρχαιολόγος στην Εφορεία Παλαιανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας

Σε όλη τη διάρκεια της Παλαιολιθικής εποχής τα σπήλαια (καθώς και οι βραχοσκεπές) χρησίμευαν κυρίως ως χώροι κατοίκησης. Ήταν φυσικό, εξάλλου, τέτοια κοιλώματα, τα οποία προσφέρουν καταφύγιο από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες, να προσελκύσουν τον άνθρωπο από πολύ νωρίς. Πιο συγκεκριμένα, τα σπήλαια χρησίμευαν κυρίως ως πρόσκαιρα καταλύματα των παλαιολιθικών ανθρώπων, κατά τη διάρκεια των εποχικών εγκαταστάσεών τους. Πρέπει να τονιστεί όμως ότι δεν αποτελούσαν τους μόνους χώρους κατοίκησης, αφού σε όλες τις περιόδους της Παλαιολιθικής εποχής οργανώνονταν και υπαίθριοι καταυλισμοί σε διάφορα μέρη, ανεξάρτητα από την ύπαρξη ή όχι σπηλαίων στην ίδια περιοχή.

Η κατοίκηση των σπηλαίων, μάλιστα, ήταν ανεξάρτητη από τις κλιματολογικές συνθήκες, και ειδικότερα από το αν επρόκειτο για παγετώδη ή μεσοπαγετώδη περίοδο. Αρκετά να ληφθεί υπόψη ότι σήμερα, που βρισκόμαστε σε μεσοπαγετώδη περίοδο, ένα σπήλαιο είναι "ευπρόσδεκτο" για κατάλυμα, ενώ, από την άλλη πλευρά, στις απέραντες πεδιάδες της Κεντρικής Ευρώπης και της Σιβηρίας (όπου δεν υπάρχουν σπήλαια) οι παλαιολιθικοί άνθρωποι κατοικούσαν σε υπαίθριους καταυλισμούς, ακόμα και σε παγετώδεις περιόδους, όταν το ψύχος ήταν εξαιρετικά δριμύ.

Όσον αφορά τους χώρους των σπηλαίων που καταλάμβαναν οι άνθρωποι, ήταν κυρίως αυτοί που φωτιζόνταν από το φως της ημέρας, δηλαδή κοντά στην είσοδο, ή και —ακόμη συχνότερα— μπροστά από αυτή. Συνήθως τα σπήλαια προσφέρουν κοντά στην είσοδο έναν σχετικά μεγάλο χώρο με πολλές ιδιομορφίες (εσοχές, κλίσεις, σταλαγμικές κολόνες, πεσμένουσ ογκόλιθους κτλ.), στις οποίες οι άνθρωποι ήταν υποχρεωμένοι να προσαρμοστούν. Συνεπώς οι επιλογές τους ήταν περιορισμένες, σε αντίθεση με τις υπαίθριες θέσεις, όπου είχαν μεγαλύτερη ελευθερία οργάνωσης του χώρου (θέση και έκταση καταυλισμού, διάταξη και προσανατολισμός σκηνών κτλ.).

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι τα σπήλαια, όταν τα εγκατέλειπαν οι άνθρωποι, συχνά χρησιμοποιούνταν ως καταφύγιο σαρκοβόρων ζώων. Όταν οι άνθρωποι επανέρχονταν, έδιωχναν τα ζώα κ.ο.κ. Συνεπώς, η παρουσία των μεν ή των δε (ανθρώπων ή ζώων) δεν σημαίνει αποκλειστικότητα στη χρήση, αφού η εναλλαγή τους έχει διαπιστωθεί στα περισσότερα σπήλαια.

Εκτός από χώροι κατοίκησης όμως, τα σπήλαια χρησιμοποιούνταν και ως χώροι ταφών, αλλά και ως "ιερά".

- Στη Μέση Παλαιολιθική περίοδο, όταν ο Άνθρωπος του Neandertal αρχίζει να θάβει τους νεκρούς του, εκδηλώνοντας έτσι τις πρώτες με-

ταφυσικές ανησυχίες του, τα σπήλαια αρχίζουν να χρησιμοποιούνται και ως χώροι ταφών (εικ. 1). Φαίνεται μάλιστα ότι η ταφή ενός νεκρού μέσα

1. Ταφή της Ανώτερης Παλαιολιθικής στο σπήλαιο Arene Candide της Ιταλίας (περ. 19.000 π.Χ.).

σ'ένα σπήλαιο δεν συνεπάγεται και την εγκατάλειψή του τελευταίου ως χώρου κατοίκησης.

- Στην Ανώτερη Παλαιολιθική περίοδο, ο Σύγχρονος Άνθρωπος επινοεί την τέχνη, τόσο αυτήν των σπηλαίων (βραχογραφίες) όσο και τα κινητά έργα τέχνης (ειδώλια, εγχάρακτες ή γραπτές πέτρες και κροκάλες κτλ.). Πιο συγκεκριμένα, οι βραχογραφίες βρίσκονται κυρίως στις παρειές σπηλαίων (εικ. 2). Η οργάνωση μάλιστα και η θέση των παραστάσεων, σε σχέση με τα διάφορα τμήματα του σπηλαίου, μαρτυρούν τον ιερό χαρακτήρα αυτών των συνθέσεων, και συνεπώς των ίδιων των σπηλαίων.

Εδώ αξίζει να σημειωθεί ότι στην αρχή της Ανώτερης Παλαιολιθικής περιόδου οι παραστάσεις απεικονίζονται κοντά στην είσοδο, όπου και οι χώροι κατοίκησης, ενώ στα ύστερα χρόνια οι άνθρωποι φτάνουν στα βάθη μακρών διαδρόμων προκειμένου να ζωγραφίσουν ή να εγχάραξουν τις παραστάσεις τους, ή ακόμη και να δημιουργήσουν τις πλαστικές συνθέσεις τους.

Είναι λοιπόν προφανές ότι οι χρήσεις των σπηλαίων που γνωρίζουμε από τις μεταγενέστερες περιόδους βρίσκουν την αρχή τους στην Παλαιολιθική εποχή. Η κυριότερη από αυτές είναι η κατοίκηση, ενώ με την πάροδο του χρόνου και με τις νέες ανάγκες που γεννά η πνευματική ανέλιξη του ανθρώπου τα σπήλαια χρησιμοποιούνται τόσο για ταφές όσο και ως ιεροί χώροι.

Σπήλαια στην παλαιολιθική αρχαιολογία

Η παλαιολιθική αρχαιολογία σηματοδεύτηκε, από τα πρώτα της βήματα (γύρω στα μέσα του 19ου αι.), από μία σημαντική αντίφαση. Αν και τα πρώτα ευρήματα, τα οποία οδήγησαν στην αναγνώριση της Παλαιολιθικής εποχής, ανακαλύφθηκαν σε υπαίθριες θέσεις (κυρίως στις αναβαθμίδες του ποταμού Somme, στη Βόρεια Γαλλία), εντούτοις οι παλαιολιθικοί αρχαιολόγοι δεν επιχείρησαν ανασκαφές σε τέτοιες θέσεις, παρά μόνο μέσα σε σπήλαια.

Ως και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αι., εξάλλου, οι παλαιολιθικοί αρχαιολόγοι όχι μόνο δεν έκαναν ανασκαφές σε υπαίθριες θέσεις, αλλά και στα σπήλαια που ανέσκαπταν αγνοούσαν συνήθως τα ανώτερα στρώματα, "αποσιωπώντας" μ'αυτό τον τρόπο τη χρήση των σπηλαίων σε μεταγενέστερες περιόδους. Έτσι, δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι η Παλαιολιθική εποχή χαρακτηρίζεται από την αποκλειστική κατοίκηση σπηλαίων, και αντίστροφα. Συνέπεια των παραπάνω ήταν να επικρατήσει ο μύθος του "Ανθρώπου των σπηλαίων", για να υποδηλώσει τον παλαιολιθικό άνθρωπο, αγνοώντας ότι ούτε ο τελευταίος ζούσε αποκλειστικά σε σπήλαια ούτε η σπηλαιοκατοίκηση σταμάτησε με το τέλος της Παλαιολιθικής εποχής.

Στην πραγματικότητα, αυτή η ιδέα δεν εμφανίστηκε για πρώτη φορά στο 19ο αι., αλλά από την αρχαιότητα είχε επικρατήσει η πίστη ότι ο άνθρω-

πος, στα πρώτα στάδια της ζωής του πάνω στη γη, ήταν σπηλαιόβιος¹. Αυτή κυρίως οδήγησε τους αρχαιολόγους να αναζητήσουν τον παλαιολιθικό άνθρωπο αποκλειστικά

στα σπήλαια και να συντελέσουν έτσι, και αυτοί με τη σειρά τους, στην παραπέρα διάδοσή της. Συνεπώς, οι πρώτοι παλαιολιθικοί αρχαιολόγοι δεν ήσαν "εμπνευστές" αλλά μάλλον θύματα αυτής της πλάνης.

Βέβαια, η προτίμηση των αρχαιολόγων προς τα σπήλαια δεν οφείλεται μόνο σ'αυτή την εσφαλμένη εντύπωση, αλλά και στο γεγονός ότι η ανεύρεση παλαιολιθικών λειψάνων μέσα σε σπήλαια αποτελεί τον κανόνα, ενώ ο εντοπισμός μιας υπαίθριας παλαιολιθικής θέσης αποτελεί εξαιρετική περίπτωση.

Πράγματι, τα περισσότερα σπήλαια έχουν κατοικηθεί πολυάριθμες φορές στη —μακρότατη— διάρκεια της Παλαιολιθικής εποχής. Καθώς μάλιστα οι αποθέσεις τους είναι προστατευμένες, αυξάνουν με

την πάροδο του χρόνου, ενώ αντίθετα οι υπαίθριες θέσεις υπόκεινται σε διάβρωση. Τέλος, τα σπήλαια εντοπίζονται εύκολα, ενώ ο εντοπισμός μιας υπαίθριας παλαιολιθικής θέσης, καλυμμένης μάλιστα από μεταγενέστερα στρώματα, είναι σχεδόν αδύνατος. Τέτοιες θέσεις ανακαλύπτονται σχεδόν μόνο κατά τύχη.

Τα τελευταία χρόνια, χάρη στην εποπτεία μεγάλων έργων (αυτοκινητόδρομων, σιδηρόδρομων, αμμολιφιών κτλ.) από ειδικευμένους αρχαιολόγους, έχουν εντοπιστεί και ανασκαφεί πολλές και σημαντικές υπαίθριες παλαιολιθικές θέσεις (π.χ., Isernia la Pineta στην Ιταλία, Biache Saint Vaast και —η γνωστότερη όλων— Pincevent στη Γαλλία, κ.ά.). Παρ'όλα αυτά όμως, ακόμη και σήμερα, οι περισσότερες προ-

γραμματισμένες παλαιολιθικές ανασκαφές γίνονται σε σπήλαια, κυρίως για τους πρακτικούς λόγους που μόλις εκτέθηκαν. Οι ανασκαφές αυτές παρουσιάζουν πλεονεκτήματα, αλλά και μειονεκτήματα, μερικά από τα οποία αναφέρονται παρακάτω:

— Τα σπήλαια προσφέρονται για τη διενέργεια προγραμματισμένων συστηματικών ανασκαφών, καθώς εντοπίζονται —αλλά και προστατεύονται— σχετικά εύκολα, ενώ δεν κινδυνεύουν να καταστραφούν (με εξαίρεση, βέβαια, τη δράση των αρχαιοκαπήλων)². Από καθαρά ερευνητική άποψη, το κυριότερο πλεονέκτημα των ανασκαφών σε σπήλαια οφείλεται στην παρουσία πολλών αρχαιολογικών στρωμάτων, αποτέλεσμα της μακρόχρονης χρήσης τους και

2. Βρεφιογραφία του σπηλαίου Chauvet, στη Νότια Γαλλία (περ. 30.000-25.000 π.Χ.).

3. Αλληπάλληλες επιφανείες εγκατάστασης, όπως διακρίνονται στην τομή των επιχώσεων του σπηλαιού "Καλασρόνια", στην Αρκατολίδα Λακαωνίας (Μέση Παλαιολιθική).

4. Δάπεδο καλύβας της Γραββένας περιόδου στη θέση La Vigne Brun της Γαλλίας (περ. 25.000 π.Χ.).

της σώρευσης σ'αυτά σημαντικών επιχώσεων. Πράγματι, καθώς τα σπήλαια ευνοούν τη συγκεντρωση ιζημάτων, ενώ συγχρόνως έχουν κατοικήθει κατ'επανάληψη, περιέχουν επιχώσεις σημαντικού πάχους, με αρχαιολογικά λείψανα στο μεγαλύτερο μέρος της στρωματογραφίας τους (εικ. 3). Οι επιχώσεις αυτές αντιστοιχούν συνήθως σε μεγάλες χρονικές περιόδους (μέχρι και δεκάδων ή και εκατοντάδων χιλιάδων χρόνων). Συνεπώς, τέτοιες θέσεις προσφέρονται κυρίως για διαχρονική μελέτη και για τη διάκριση εξελικτικών φάσεων της λιθοτεχνίας, της πανίδας, της χλωρίδας κτλ. Σε τέτοιες ανασκαφές, εξάλλου, καθώς και στους μεταξύ τους συσχετισμούς, στηρίχτηκε η υποδιάρθρωση της Παλαιολιθικής εποχής σε επιμέρους περιόδους και φάσεις.

— Αντίθετα, το κυριότερο μειονέκτημα των ανασκαφών σε σπήλαια είναι η μεγάλη δυσκολία να διακριθούν και να μελετηθούν τα κατάλοιπα κάθε εγκατάστασης χωριστά (συγχρονική μελέτη), και, ειδικότερα, να μελετηθεί η οργάνωση του χώρου. Και αυτό γιατί η συνεχής κατοίκηση τους, η κυκλοφορία ζώων καθώς και διάφοροι άλλοι παράγοντες έχουν επιφέρει διαταράξεις και αναμολχεύσεις, με αποτέλεσμα την αδυναμία να διακριθούν με ακρίβεια τα κατάλοιπα κάθε ανθρώπινης εγκατάστασης χωριστά και να αποτυπωθεί η αντίστοιχη διάταξη των αντικειμένων.

— Αυτές οι πληροφορίες όμως, που λείπουν από τα σπήλαια, βρίσκονται συχνά σε ανασκαφές υπαίθριων παλαιολιθικών θέσεων. Καθώς οι θέσεις αυτές έχουν χρησιμοποιηθεί για σύντομες περιόδους, συνήθως για μια μόνο εγκατάσταση, τα κατάλοιπα προσφέρουν μια αρκετά πιστή εικόνα του καταλισμού (όταν, βέβαια, έχουν διατηρηθεί καλά) (εικ. 4). Οι θέσεις αυτές προσφέρουν ιδιαίτερα για τη μελέτη της οργάνωσης του χώρου και, γενικότερα, για τη συναγωγή συμπερασμάτων εθνογραφικού χαρακτήρα.

Με βάση τα παραπάνω, θα μπορούσε κανείς να παρομοιάσει τις αλληπάλληλες επιφανείες εγκατάστασης ενός σπηλαιού με μια στοίβα εικόνων που συνθέτουν μια εικονογραφημένη ιστορία. Μόνο που αυτές οι εικόνες είναι κολημένες μεταξύ τους, από την πολυκαρία και την

υγρασία, με συνέπεια, όταν της Εξκολάμμε, να μένει η όψη της καθεμιάς στο πίσω μέρος της προηγούμενης και να μη διακρίνουμε παρα μόνο κάποια σπαράγματα των σκηνών που απεικονίζονται. Αντίθετα, η επιφάνεια εγκατάστασης μιας υπαίθριας θέσης αντιστοιχεί με μία και μοναδική εικόνα, η οποία μας προσφέρει ένα μόνο στιγμιότυπο από τη μεγάλη ιστορία αυτών που απεικονίζονται. Το μεγάλο πλεονέκτημά της όμως είναι ότι σ'αυτή διακρίνονται συνήθως πολλές λεπτομέρειες.

Σημειώσεις

1. Σημαντικό ρόλο στην επάρκηση αυτής της πίστης πρέπει να επαιξέ και η περιγραφή, από αρχαίους αγγαυρούς (Ηρόδοτος, Αθήναιος, Στράβων, Πλίνιος κ.ά.), πρωτόγονων καινών της Αιθιοπίας, του Καυκάσου, της Σκηνίας κ.ά., που κατοικούσαν σε σπήλαια και τους οποίους ονόμαζαν τραυλοδύτες. Αλλά και κατά τον Αισχύλο οι πρώτοι άνθρωποι

...όπε που γινώριζαν
να στήσουν πλεθικεστά, προσήλια
σπίτια, να μπουνε μέσα, ούτε τα Ξύλα
Ξέρον να τα δουλεύουν, μα σε σπήλαια
ανήλια τρύπωναν, χωμένον σα μωμυθήνια.

(Περικλέους Δραματίες, στ. 450-453.)

2. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι, λόγω αυτών ακριβώς των πλεονεκτημάτων, είναι απαράδεκτο να γίνονται βιοστατικές ανασκαφές σε σπήλαια. Αν η βιοσύνθη θα μπορούσε —έτσι να δούκοιλα— να δικαιολογηθεί σε ορισμένες περιπτώσεις σπιτικών ανασκαφών, είναι εντελώς αδικοκαλόγητη σε μια συστηματική ανασκαφή, όπου η θέση δεν κενδυίνεται να καταστραφεί.

Βιβλιογραφία

- Desbrosse R. et Kozlowski J., *Les habitats préhistoriques. Des Australopithecus aux premiers agriculteurs*, Cracovie-Paris 1994.
- Binart P., *Les sépultures du Paléolithique*, éd. Errance, Paris 1991.
- Laming-Emperaire A., *Origines de l'archéologie préhistorique en France*, éd. Picard, Paris 1964.
- Leroi-Gourhan A., *Les religions de la préhistoire*, Presses Universitaires de France, Paris 1964.
- Leroi-Gourhan A. et Brézillon M., *Fouilles de Pincevent. Essai d'analyse ethnographique d'un habitat magdalénien*, éd. CNRS, Paris 1963.

The Usage of Caves in the Palaeolithic: Caves and Palaeolithic Archaeology

A. Darlas

The caves were used throughout the Palaeolithic primarily as dwelling places and secondarily, in later phases, as burial sites and "sanctuaries". Although they were not the only habitation places of the Palaeolithic man, the practice of the archaeologists to attempt Palaeolithic excavations only in caves has contributed to the dissemination of the myth of the "Man of the Caves". The modern research into the Palaeolithic is focused both on caves and open-air sites, since the information supplied by these sources is complementary to each other.